

Dítě v kruhu rodiny

Rodina je tím nejdůležitějším, co většina lidí má. Do ní se člověk rodí, vyrůstá v ní a zraje, následně si vytváří vlastní novou rodinu, ještě donedávna v ní i umíral. Rodina člověka provází celým jeho životem. A to dokonce tehdy, pokud dotyčný není v kontaktu se všemi svými příbuznými nebo se jejich kontakt nedá považovat za pozitivní a blízký. Tendence vytvářet s druhými lidmi blízké vazby, shlukovat se do menších skupin a vyhledávat kontakt s vlastními příbuznými je dána lidem od nepaměti. Člověk je tvor, který ke svému životu potřebuje blízkost druhých lidí a zároveň s nimi potřebuje navázat hluboký a pevný vztah, který mu umožňuje lépe zvládat různé životní překážky.

PHDR. IVANA KRÍŽOVÁ, PH.D.

„Zdárná rodina je ten nejkrásnější dar Boží. Já bych jí přirovnala k nalaďené lyře: každá struna jiný tón, a přece vspolku nejčistší souhlas.“

Božena Němcová

Pro děti toto platí ještě mnohem více. Rodina je první **sociální skupinou**, se kterou se dítě setkává. Navazuje v ní první vztahy k dalším lidem, učí se od nich. Jeho blízcí lidé mu zajišťují bezpečí, ochranu a také většinu jeho fyzických i psychických potřeb.

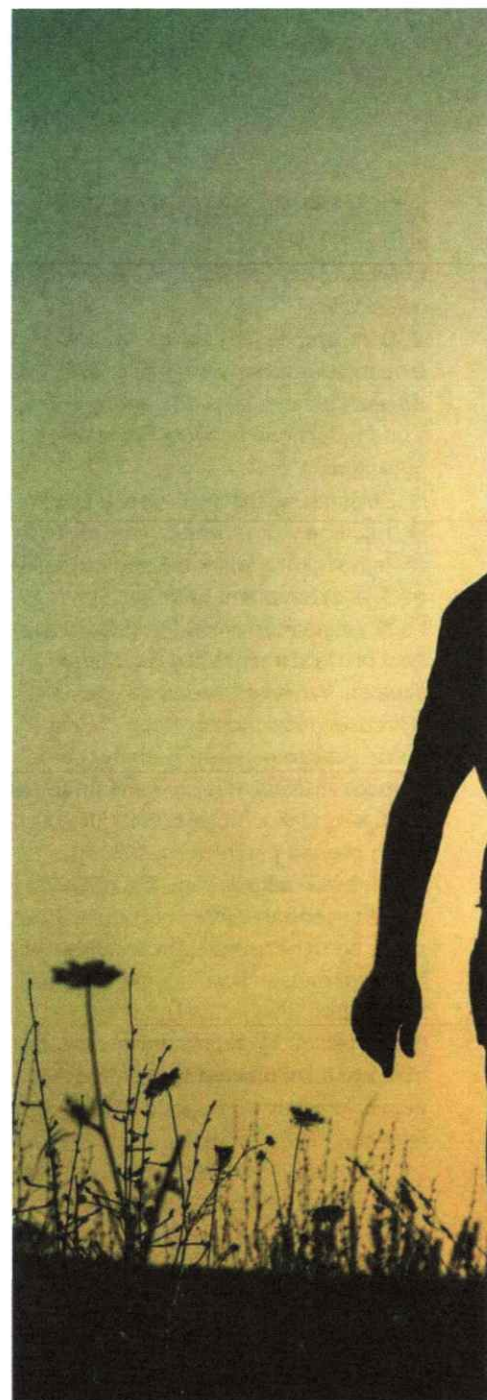
Dalo by se v nadsázce říci, že rodiče tvoří dítě nejen fyzicky, ale i z hlediska jeho psychických a **sociálních aspektů**. Jsou první a nejvýznamnější zkušeností, kterou dítě s druhými lidmi a vlastně i se světem samotným zažívá. Pojďme

se tedy společně podívat na jednotlivé oblasti **rodinného soužití** a jejich vliv na psychický vývoj dítěte a jeho další životní fungování.

Rodina

Podoba rodiny je odlišná v různých **kulturních kontextech** a její podoba a význam se různí i v jednotlivých historických etapách. Rodinu lze tedy označit za **sociální konstrukt**, který je základní společenskou institucí a organizací.

Mezi základní dělení rodiny patří uspořádání na **nukleární a rozšířenou**. Za nukleární rodinu považujeme rodinu, která je tvořena pouze rodiči a jejich dětmi, rozšířená rodina je potom tvořena rodiči, jejich dětmi a dalšími příbuznými, např. babičkami, dědečky, strýci, tetami, bratřenci, sestřenicemi apod. V současné době se setkáváme také s **rodinami neúplnými**, které jsou tvořeny jen jedním z rodičů a dítětem či více dětmi, a rodinami „**patchworkovými**“, které se skládají z rodičů, kteří mají každý **vlastní děti** z původních

vztahů, a rodina je případně doplněna i o společné děti obou rodičů. Z hlediska kulturních a historických zvyklostí lze odlišovat ještě rodiny monogamní a polygamní, které jsou tvořeny více rodiči jednoho pohlaví a jedním rodičem druhého pohlaví.

Během života se většina lidí vyskytuje ve více **rodinných prostředích**. Jako dítě vyrůstá ve své původní rodině a následně v dospělosti zakládá novou, tzv. „prokreační“ rodinu, ve které je v pozici rodiče a vychovává v ní své vlastní či nevlastní děti.

Rodina má jako sociální instituce **více funkcí**, které se navzájem doplňují. Základními funkcemi je funkce rozmnožovací, kdy se v rodinách rodí nová generace, a funkce ochranná, která umožňuje ochranu všech členů rodiny a jejich **vzájemnou pomoc**. Následuje funkce materiální, která je důležitá pro zhodnocení společného majetku a uspokojování materiálních potřeb jejích členů. Nezanedbatelné jsou i **funkce psychologické**, naplňování emocionálních, citových, sebezvojových a socializačních potřeb.

Rodina je základní společenskou jednotkou, která se skládá ze skupiny osob, které jsou spolu většinou příbuzensky spjaté a žijí ve společné domácnosti. V prvních letech života zprostředkovává kontakt s okolním světem a s dalšími nepříbuznými lidmi.

Výchova a vzdělávání

Výchova a vzdělávání patří mezi oblasti téměř neodmyslitelně spjaté s pojmem rodina. **Vzdělávání dětí** patřilo historicky mezi rodinné záležitosti.

„Lze říci, že se jedná o proces, ve kterém se dítě mění z biologické bytosti na bytost sociální, která je začleněna do společnosti, ve které vyrůstá a jejíž hodnoty a normy nese v sobě.“

děti se učily **základním dovednostem** nápodobou od svých rodičů nebo byl najímán tutor, který do rodiny docházel a vyučoval dítě vědomostem a znalostem, které mu jeho rodiče nemohli předat. Změna nastala až v období středověku, kdy bylo vzdělání spjato především s náboženstvím a **církevním učením**. Vznikaly školy, do kterých děti pravidelně docházely nebo v nich po určitý čas žily. Stále však byly určeny pouze malé části populace, většinová část se vzdělávala a byla vychovávána doma. Stejně jako se měnila **podoba vzdělávání**, tak se také v jednotlivých historických obdobích měnila podoba výchovy.

Výchova mohla mít za cíl osobní rozvoj a kultivaci osobnosti, ale také naučení se **praktickým zkušenostem**, které umožní dítěti obstát ve světě dospělých. I samotné vnímání dětství se v čase proměňovalo. Můžeme rozlišit období, ve kterých dětství vlastně neexistovalo, kdy děti do světa dospělých (s většinou práv i povinností) zapadaly hned po odstavení od matčina prsu. Společnost se stratifikovala podle **sociálního původu** a nikoli věku, jako je tomu například dnes. Na druhé straně můžeme rozlišit období, ve kterých bylo dítě přijato do rodiny, až když přežilo své kojenecké a batolecí období, dobu, kdy byl potomek vnímán především jako pokračovatel **rodinné tradice**, nebo období tzv. mazlivého dětství a **pedocentrismu**, kdy začalo být dětství a děti společností více vnímáno.

V těchto dobách se kladl velký důraz na pozitivní vztah k dětem a jakousi nedotknutelnost tohoto krátkého období v životě člověka.

V současné době je výchova i vzdělávání spjato jak s prostředím rodinným,

tak i s prostředím školním a volnočasovým. Přesto však stále zůstává hlavní podíl výchovné práce na **rodinném prostředí**.

Socializace

Někdy bývá termín výchova chybně zaměňován se socializací. Socializaci lze ovšem chápat jako mnohem **širší pojem**, který se často děje nezáměrně a necíleně. Socializace je proces vrůstání dítěte do společnosti.

Rozlišujeme **socializaci primární**, která probíhá od narození a děje se v rodině, a **socializaci sekundární**, která navazuje na primární a odehrává se

V rámci socializace také dochází k **sociálnímu učení**, kdy dítě pozoruje chování rodičů a dalších členů rodiny a má tendenci je automaticky napodobovat. Dítě tak může sledovat chování rodičů k sobě navzájem i k ostatním lidem. Vší má si toho, jakým způsobem se chová a reaguje matka, jakým otec, a vytváří si tak představu o **nastavení rolí** mezi jednotlivými lidmi. Rodina a její jednotliví členové tak vytvářejí různé modelové situace, na jejichž základě si dítě osvojuje konkrétní způsoby chování, uvažování a prožívání v různých situacích.

Čím více potřeb je v rámci rodiny naplněno, tím je rodinné pouto pevnější a rodina lépe odolává případným obtížím, které se v průběhu života mohou vyskytnout.

Citová vazba

Za citovou vazbu, nebo také „**attachment**“, označujeme vývojovou teorii, která mluví o tom, že kvalita citových vztahů, které dítě navazuje ve svém raném věku se svými rodiči, má významný vliv na jeho psychický

vývoj a psychické zdraví. První vztah, který člověk v životě navazuje, bývá vztah s matkou. Kvalita navázaného vztahu má poté **dominantní vliv** na jeho další život. Tato vazba je biologicky podmíněná a začíná se formovat hned po narození.

Pro další vývoj dítěte je důležitá i **citová vazba** k otci, její význam ovšem roste až po 1. roce života. Stejně tak

„Míra, s jakou matka dítěti naplňuje jeho základní psychické potřeby a jak mu dává najevo svou lásku a péči, má výrazný vliv na jeho další psychický vývoj.“

převážně ve školním prostředí. Oproti tomu výchova klade na jedince konkrétnější požadavky a je více ovlivněna **společenskými vlivy**. Výchovu lze tedy označit za součást socializace.

k dalším členům rodiny si dítě vytváří silnější citovou vazbu až ve svém batolecím období.

Kvalita prvotních interakcí mezi dítětem a matkou má podstatný vliv

na formování vzájemné citové vazby, ale i na rámcovou podobu pozdějších vztahů k ostatním **blízkým osobám** dítěte. Na základě této první vztahové zkušenosti si dítě vytváří vzorce, podle kterých se pak v citové oblasti orientuje a podle kterých volí strategie při nakládání s **emocionálním stresem**.

Druhy citové vazby mezi dítětem a matkou je možné rozdělit do několika typů. Jedná se o typy jisté citové vazby, úzkostně vyhýbavé, úzkostně vzdorující a dezorganizované. Za zdravou a žádoucí formu citové vazby je považován jistý typ **citového připoutání**, který si v populaci vytváří zhruba 60 % dětí. Dezorganizovaný typ si vytváří zejména děti týrané, zanedbávané a nedostatečně citově saturované. V populaci jich bývá okolo 20 %.

Zbývající typy citové vazby si vytvářejí děti, jejichž rodiče o ně dostatečně pečují a jejich potřeby naplňují zejména z materiálního hlediska, naopak psychické potřeby bývají naplněny nedostatečně.

Příklad selhávání rodiny

Vyprávění Tomáše, který se opakovaně léčil na psychiatrii

„V mých asi třech letech se rodiče rozvedli a z vyprávění matky jsem slyšel, že se tak stalo, protože otec velmi pil a po práci se často zastavil v hospodě, načež přicházel domů až večer opilý. Otec taky matku v opilosti bil. Tyto všechny uvedené okolnosti vedly k rozvodu.

Přestěhovali jsme se a získali domek s kuchyní, jednou místností a s WC na dvoře. Vzpomínám si, že mě a sestru matka často bila a vyhrožovala. Vyhrožovala, že když o jejím chování promluvíme, sociální úřad nás odebere a bude nám hůř. Mlčeli jsme. Často taky odjela večer na kole, aby se projela se rčením, že se jde utopit. Nechávala nás samotné, vystrašené a zamčené. Často nám opakovala, že jsme nejhorší děcka z ulice. Dětství jsem si moc neužíval. Matka příliš nedbala o to, abych psal úkoly do ZŠ, proto mi byly často dávány poznámky. Ve svém zaměstnání nevydělávala moc peněz, proto jsme zdaleka nedostávali to, co jiné děti, dokonce jsme od ní nedostávali ani to základní. Vlastně jsem se často cítil ponížene. Cítil jsem se v dětství jako nula. Jako ten největší chudák.

Po ukončení základní školy jsem nastoupil na učiliště. Výhrůžky z matčiny strany neustaly. Mnohdy vyhrožovala tím, že ukončí svůj život až budu ve škole. Nemohl jsem se často z těchto důvodů soustředit.

Jsem opravdu rád, že jsem zvládl učiliště úspěšně ukončit. Nikdy bych tohle svému dítěti neudělal.“

„Podstatné je poznání, že jsou ostatními členy své rodiny podporováni ve svých rozhodnutích a zažívají pocity, kdy jsou ostatními přijímáni a milováni.“

Fungující rodinné prostředí

Pro zdárný psychický a sociální vývoj dítěte je **fungující rodinné prostředí** nesmírně důležité a je jen obtížně nahraditelné jinými formami péče a výchovy. Jak jsme si popsali výše, rodinné prostředí naplňuje několik potřeb člověka a jedná se o první skupinu a **první prostředí**, se kterým se dítě setkává a které jej významně ovlivňuje.

Mezi znaky fungujícího rodinného prostředí patří schopnost poskytnout péči členům domácnosti a **zajistit naplnění** jejich materiálních a fyzických potřeb. Zároveň je důležité, zda se jednotliví členové cítí v rodině a domácnosti bezpečně a zda cítí, že se

mohou bez obav projevat autenticky a otevřeně. Ve fungujících rodinách se také běžně vyskytuje otevřená a zainteresovaná **vzájemná komunikace** o všedních i důležitých událostech, která není zaměřena pouze na provozní záležitosti. V takových rodinách je také běžné společné trávení času a skutečnost, že **společné aktivity** a setrvání ve společnosti druhých je pro dotyčné příjemné a zklidňující.

Většina rodin zvládá svou funkci dobře a její členové se v ní cítí bezpečně. Protože význam fungující rodiny na život člověka je nesmírný, je v zájmu všech kultur a společností, aby takových rodin bylo co nejvíce. Proto se v politice i veřejném životě často objevuje **snaha**

podporovat a usnadňovat rodinný život. Zároveň se většina společností snaží různými opatřeními zlepšovat i chod rodin, které fungují složitěji. Společným cílem je umožnit dětem vyrůstajícím v těchto rodinách co nejlepší podmínky pro jejich **budoucí život**.

Selhávání rodinného prostředí

Ne vždy rodina funguje optimálně, rodinné prostředí může selhávat.

Pro **problematické situace** v rodině je typické, že jsou děti i přes špatné vztahy na své blízké velmi fixované. To následně vytváří napětí i v dětech samotných, podobně jak je to uvedeno v popsané kazuistice. Vlivem tohoto napětí a nepohody často trpí i **schopnost koncentrace** na školní povinnosti, paměť a vůbec motivace učit se a věnovat se škole. Selhávání rodiny má proto dalekosáhlé důsledky a ovlivňuje i na další oblasti života dítěte.

Možnosti školy při selhávání rodiny

Pokud se pedagogové setkají se zjištěním, že rodina při své péči o dítě významně selhává a dítě poškozuje, je jejich další postup přímo veden **zákonnými normami**. V případě dětí se

oznámení v případě, že se dozví o podezření ohrožení dítěte v oblastech jeho zdraví, výchovy, péče či morálního působení. Na tento úřad se tedy obrátíme vždy, když se setkáváme s tím, že o dítě není dostatečně dobře postaráno nebo také v případě, kdy dítě vykazuje problémové chování, které se

vymyká běžnému chování podobně starších dětí. Oznamujeme tak skutečnosti a vážné podezření na zanedbávání péče, zanedbávání vzdělávání, výrazně konfliktní rodinné prostředí, fyzické i psychické týrání, pohlavní zneužívání, ale také užívání návykových látek u dítěte, jeho agresivní nebo kriminální chování.

Můžeme se například setkat se situací, kdy rodič dostane od školy doporučení k návštěvě jakéhokoli odborníka a rodič toto doporučení nerespektuje. Jestliže se nejedná o **přímé ohrožení života** či zdraví dítěte, nejde o zanedbání péče a tuto situaci nemáme povin-

„ Pokud má dítě v náročné situaci ve škole blízkého člověka, se kterým může svoje trápení sdílet, často mu to přináší úlevu a tím i lepší soustředění na práci ve škole a dosahování lepších známek.

ohlašovací povinnost týká dvou orgánů, a to ohlašovací povinnosti na Policii České republiky a ohlašovací povinnosti Orgánu sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD).

Ohlašovací povinnost na Policii České republiky je každý člověk povinen splnit v případě, že se hodnověrným způsobem (tedy takovým, který lze považovat za ověřené nebo zakládající vážné podezření) dozví o páchání trestného činu na dítěti. V takovém případě má každý občan povinnost přerušit trestný čin, což lze splnit právě oznámením na policii. Tato povinnost se týká trestných činů jako je usmrcení, vražda, těžké ublížení na zdraví, pohlavní zneužívání a zneužívání dítěte k výrobě pornografie, znásilnění a týrání.

Na Orgán sociálně-právní ochrany dětí je každý člověk povinen podat

Důležité je, aby si pedagogové uvědomili právě vliv rodinných potíží na školní úspěšnost žáka a vyhnuli se z toho vyplývající možné stigmatizaci.

nost oznamovat. Podobně je tomu při doporučeních ohledně jiných výchovných a vzdělávacích postupů, které jsou z našeho pohledu pro dítě užitečné, ale jejich nedodržení dítě nepoškozuje a neohrožuje.

Pedagog se při své práci může často setkávat s dětmi, které zažívají náročné **rodinné situace**, které ale nevyžadují zásah úřadů. Přesto pro tyto děti může být nastalá situace s jejich příbuznými a blízkými zátěžová. Pro tyto případy je vhodné, aby ve škole působil **školní psycholog** nebo jiný odborník, který se může dítěti individuálně věnovat. Často tuto podpůrnou roli může zastat i třídní

učitel nebo učitel, ke kterému má dítě blízko.

Takové dítě má následně i menší množství **výchovných problémů** a lépe se zapojuje do kolektivu mezi ostatní žáky.

Zajímejme se tedy o to, v jakých situacích se jednotliví žáci nacházejí, z jakých rodinných prostředí pocházejí a jak aktuálně vypadá situace v jejich rodině. Tuto jejich situaci se s nimi nebojme sdílet. Často tím můžeme ovlivnit více než bychom čekali, **empatická podpora** v těžké situaci může dítěti velmi pomoci.

V případě, že si nejste jisti, jak se jako pedagogové v určité situaci zachovat, je možné se obrátit na sdružení **Rodičovská linka**, kde s vámi situaci zkonkultují a poradí nejvhodnější postup v konkrétní situaci.
www.rodicovskalinka.cz
Tel. 606 021 021

Důležitá role pedagoga

Rodinné prostředí, ve kterém dítě vyrůstá, ovlivňuje celý jeho život. Většina dětí se naštěstí rodí do rodin, ve kterých se jim daří dobře a které je připraví na budoucí život jak nejlépe dovedou. U dětí, které toto štěstí nemají, se společnost snaží vytvořit **mechanismy účinné pomoci**. Platí, že vždy je lepší snažit se pomoci tam, kde není třeba, než zanedbat pomoc tam, kde byla nezbytná. Učitelé při své profesi s dětmi tráví velké množství času a jsou důležitými dospělými, kteří jim mohou poskytnout **pozitivní vzor chování**, napomáhají jejich směřování do dalšího života a poskytují jim vzdělání, které dítě v domácím prostředí získá jen velmi obtížně. Pro mnoho dětí bývá učitel také důvěrným člověkem, ke kterému se obracejí, pokud potřebují pomoc. Proto je vhodné, aby byl učitel informován o **rodinné situaci žáka** a rozuměl prostředí, ve kterém dítě žije.

O tom, do které rodiny se dítě narodí, rozhoduje vlastně jen náhoda. Proto se nebojme nabízet pomocnou ruku dětem, jejichž rodiny se nacházejí v náročné životní nebo vztahově **komplikované situaci**. Můžeme tím umožnit, aby tyto děti byly ve své dospělosti schopny vytvořit nové zdravé prostředí pro další generaci. ■

Autorka působí jako psycholožka a externí pedagog na Katedře psychologie Pedf UK

